

П. П. Горностай

ГРУПОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ У МАЛИХ ГРУПАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Досліджуються закономірності групової ідентичності щодо малих груп освітнього середовища. Ставиться завдання визначити специфіку ідентичності малих груп через специфіку відносин і групової структури в малій групі. Мала група трактується не лише як соціальний об'єкт, а і як суб'єкт соціальної взаємодії та носій "ідентичності групи". Групова динаміка розглядається як динамічне вираження змін структури групової ідентичності, аналізується зв'язок між груповою ідентичністю, груповою динамікою і соціометричною структурою групи. Висвітлюються закономірності та моделі, що увійшли до теорії групової ідентичності в малих групах, зокрема модель когнітивних та емоційних компонентів групової ідентичності в малих групах, де ідентичність постає як динамічна система; моделі довіри та лояльності до групи, що виступають як чинники успішного розвитку групи; моделі рольової ідентичності та гендерної ідентичності, які досліджують часткові форми групової ідентичності в малих групах. Групова ідентичність характеризується в контексті поняття групового несвідомого.

Ключові слова: мала група, групова ідентичність, ідентичність групи, групова динаміка, соціометрична структура групи, рольова ідентичність, гендерна ідентичність, довіра у групі, лояльність до групи.

Проблема. Одним з найважливіших феноменів, що описують глибинні характеристики малої групи, є групова ідентичність, яка безпосередньо пов'язана з інтеграційними та динамічними процесами в соціальному середовищі. Підвищення ефективності малих груп неможливе без урахування закономірностей їхнього функціонування, а це дає змогу розширити уявлення про сутність групових процесів, зрозуміти механізми функціонування групових феноменів, зокрема групової ідентичності. Значний інтерес становлять результати соціально-психологічного дослідження групової ідентичності та інших інтеграційних феноменів у контексті життєдіяльності малої групи, що здійснювалося в концептуально-феноменологічному полі групової свідомості та групового несвідомого. Особливу увагу приділено вивченню таких форм і видів групової ідентичності, як рольова ідентичність, гендерна ідентичність, етнічна ідентичність,

функціонування та становлення яких на рівні малих груп і найближчого соціального оточення індивіда досі недостатньо досліджені.

У групових процесах велике значення мають такі аспекти взаємодії між індивідами, які не усвідомлюються або ж усвідомлюються недостатньо. Вони істотно впливають на соціально-психологічний клімат малої групи, а проте погано піддаються контролю та корекції внаслідок своєї латентної природи і прихованості від свідомості. Можна говорити не лише про групову свідомість, а й про феномен “групового несвідомого”, яке складається із взаємодії несвідомої сфери кожного члена малої групи. Групові психологічні феномени реально існують, проте розроблення психологічних концепцій і теорій, які висвітлювали б закономірності функціонування групової свідомості та групового несвідомого в малих групах, зокрема закономірності, пов’язані з груповою ідентичністю та ідентичністю малих груп, лише розпочинається.

Мета статті: аналіз особливостей становлення і функціонування групової ідентичності малих груп освітнього середовища в концептуально-феноменологічному полі групової свідомості та групового несвідомого.

Групова ідентичність у малих групах має свої особливості та суттєві відмінності від ідентичності в середніх і великих групах. Тут відбувається отождоження із соціальними групами, що складаються з конкретних людей, з якими існують значущі особистісні стосунки та досить тісні емоційні зв’язки, а не з ролями чи територіально-просторовими спільнотами. У малих групах ідентичність має безпосередній зв’язок з груповою динамікою, а також із соціометричною структурою групи. У малих групах ці процеси мають особистісне забарвлення.

У функціонуванні групової ідентичності спостерігається низка закономірностей. Згідно з гіпотезою С. Московічі свідомість людини схожа за своєю будовою на ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності. Їх можна розділити на три групи: а) об’єктивні природні; б) об’єктивні соціальні; в) суб’єктивні. У певний момент життя одна з ідентичностей стає для особи провідною, визначаючи сприймання нею навколишнього світу, її вчинки, прийняття рішень, а також реагування на світ та інших людей. У разі зміни обставин або в іншій соціальній ситуації місце домінуючої може зайняти інша ідентифікація, відтак у свідомості людини вибудується нова ідентифікаційна ієрархія. Перебуваючи в різних соціальних групах, тобто змінюючи певну групову належність, людина змінює групову ідентифікацію, що впливає на її світосприймання та поведінку.

Ці закономірності можна екстраполювати на малі групи, які утворюють освітнє середовище. Вони мають низку особливостей, що роблять процес становлення групової ідентичності досить своєрідним. Люди, учасники освітнього процесу, є водночас членами різних малих груп, що позначається на особливостях становлення різних видів групової ідентичності.

На практиці процеси групової ідентифікації та пов'язаної з нею соціальної фасилітації зумовлюють різноманітні групові ефекти, які розглядають як механізми функціонування групи. Завдяки їм не тільки відбуваються процеси групової динаміки, досягаються певні групові стани, здійснюються групова інтеграція та диференціація, а й уможливується функціонування групи як цілого, виникає те, що називають "груповою психікою", або "груповим психологічним полем". Певною мірою всі групові ефекти описують процеси інтеграції особистості в групі, але ми наразі виділяємо ті, що безпосередньо пов'язані з груповою ідентичністю. Це насамперед ефект "належності до групи", ефект "синергії", ефект Рінгельмана (соціальних лінощів) та ефект "ми – вони".

У контексті нашого дослідження групові психологічні феномени пропонуємо розглядати як деяке *групове психологічне поле*, що утворюється завдяки механізмам групової ідентифікації. Багато дослідників приділяли увагу дотичним до цього питання проблемам групового суб'єкта [1], групової свідомості [2], групового несвідомого [3–6] тощо. Ми ж розробили робочу модель групового психологічного поля, розуміючи під цим поняттям групову свідомість і групове несвідоме, які функціонують певним чином у межах існування малої групи. Групове психологічне поле – це більш широкий контекст функціонування групової ідентичності, якому вона підлягає. Його наявність – обов'язкова умова життєдіяльності і життєздатності групи та показник розвиненості відносин усередині неї.

На нашу думку, групове психологічне поле має три рівні феноменології. На першому рівні ми розглядаємо різноманітні інтеграційні процеси в малих групах, в основі яких лежить групова ідентифікація. На другому рівні феноменології групове психологічне поле включає в себе обмін інформацією (свідомою і несвідомою) всередині малої групи та між групами. Третій рівень феноменології групового психологічного поля охоплює різноманітні групові психологічні утворення (феномени) як продукти групової психіки та їхнього функціонування, а саме: групові стереотипи, групові міфи, групові історії і таємниці, групові захисні механізми. Ці три рівні групового психологічного поля можна умовно вважати аналогом інтраіндивідуальних, інтеріндивідуальних та метаіндивідуальних компонентів

структури особистості (як інтегрального утворення індивідуальної психіки). У нашому випадку ми умовно називаємо їх інтрапсихічними, інтерпсихічними та метапсихічними компонентами групового психологічного поля. Існує зв'язок між функціонуванням групової психіки на рівні великих і малих груп, але ці рівні мають принципові відмінності. Скажімо, групові психологічні феномени, характерні для великих груп, функціонують як психологічна реальність у межах малої групи, втілюючись у групових ефектах і процесах.

Існує тісний зв'язок між поняттями “групова суб'єктність” і “групова ідентичність”. Унаслідок процесів ідентифікації відбувається взаємодія особистісної та групової ідентичності. Її результат можна означити як “ідентичність групи” – феномен групового психологічного поля, завдяки якому група набуває статусу групового суб'єкта.

У центрі уваги нашого дослідження перебувають малі групи, що належать до освітнього середовища. Останнім часом саме *освітнє середовище* стає предметом вивчення багатьох педагогів і педагогічних психологів. На думку одного з дослідників психологічної моделі освітнього середовища В. А. Ясвіна [7], воно охоплює систему впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що створюються соціальним та просторово-предметним оточенням. Під освітнім середовищем ми розуміємо сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування системи освіти.

Освітнє середовище має свою структуру. Його *матеріальна складова* – це система умов і заходів, що забезпечують навчально-виховний процес, повноцінний розвиток особистості та реалізацію інших педагогічних завдань. До неї належить фізичний вимір освітнього простору, що оточує суб'єктів освітнього процесу. Ідеться насамперед про спеціально організоване матеріальне середовище (приміщення та обладнання, технічні засоби навчання і комунікації), у якому відбувається педагогічний процес, а також про організаційно-структурний поділ системи освіти. *Інформаційна складова* – це специфічний педагогічний інформаційний простір. Існує навіть таке поняття, як інформаційно-освітнє середовище, тобто сукупність навчальної інформації, система знань, парадигм та культурний контекст, у якому вони перебувають. Її окремою підсистемою є система методик навчання, виховання, професійного вдосконалення тощо. До цієї складової належать також інформаційні засоби поширення та відтворення інформації. *Соціально-психологічна складова* – це передусім система соціально-психологічних відносин, стосунків, взаємин тощо суб'єктів освітнього процесу і власне соціально-психологічний вимір освітнього середовища. Суб'єктами зазначених

відносин є великі, середні та малі групи, що належать до освітнього середовища, а також люди – члени цих груп.

Кого ми називаємо *суб'єктами освітнього середовища*, які представляють його соціально-психологічну складову? Це насамперед формальні групи, що відповідають організаційній структурі освітнього процесу (шкільні класи, студентські групи, колективи педагогів тощо). Однак постає важливе питання, чи є ці групи груповими суб'єктами, а отже, чи можна вести мову про такий феномен, як “ідентичність групи”. Проблема групових суб'єктів у соціальній психології – одна з дискусійних тем, проте доцільність використання цього поняття аргументується, зокрема, у працях А. В. Брушлінського, А. Л. Журавльова [1]. Група стає суб'єктом, коли групова ідентичність і система стосунків у ній досягають настільки високого рівня, що група набуває властивостей індивідуального суб'єкта як у міжгрупових стосунках, так і у взаєминах особистості та групи. Група починає сприйматися індивідом так, наче вона має власну волю, поділена емоціями, здатна виражати ставлення до інших, а в міжгруповій взаємодії поводить себе аналогічно поведінці особистості в умовах групової динаміки.

Ідентичність може стосуватися різних предметів: цінностей, емоцій, змістів, когніцій, практики тощо. Вони можуть бути зорієнтовані як на зміст міжгрупових відносин (на групову діяльність, наприклад), так і на самих людей, членів групи, яких теж можна розглядати як цінності. За термінологією транзакційного аналізу Е. Берна [8], взаємодія проявляється на різних рівнях: формально-ритуальному, проведенню часу, діяльнісному, психологічних ігор і психологічної близькості. Останній характеризується високим рівнем довіри та відмовою від використання в спілкуванні психологічних захистів і має велике значення для формування близькості між соціальними об'єктами, про які говорилося вище. У синергетичній групі розвинені всі п'ять бернівських рівнів. Розвиток “групи як цілого” характеризується розвиненими предметами ідентичності, спільними для всієї групи.

Результатом проведеного дослідження стала низка концепцій та моделей, що склали основу соціально-психологічної теорії групової ідентичності в малих групах [9; 10]. Групову ідентичність слід розуміти як стійке ототожнення індивідами себе з певною групою, що зумовлюється їхніми безпосередніми контактами і зв'язками та/або деякою реальною спільністю (територіально-просторовою, часово-історичною, ціннісно-орієнтувальною).

Важливим положенням теорії є співвідношення понять “*групова ідентичність*” та “*ідентичність групи*”. Доведено існування

закономірного зв'язку між груповою ідентичністю, груповою динамікою та соціометричною структурою групи [11]. Групова ідентичність розвивається завдяки безпосередньому контактуванню її членів. Група є ціннісно-значущою для людини – їй важливо вважати себе не лише окремою особистістю, а і її членом. Рівень цієї ідентичності може бути різним. Групи з високорозвиненою ідентичністю набувають властивості *синергетичності*. У таких групах досить добре виражені процеси ідентифікації, їхні члени можуть відчувати одне одного навіть без прямої комунікації; при цьому спостерігається високий рівень згуртованості, єдності, що може бути узагальнено в понятті “групова психіка”.

Високий рівень ідентичності в групі є умовою ефективності всіх групових процесів, особливо колективних видів діяльності. У такій групі утворюється нова якість, яку ми називаємо *ідентичністю групи*. Подібно до особистості група поводить себе як окремих суб'єкт, що має власну ідентичність, прагнучи до збереження своєї самобутності, автономії, цілісності. Група має потребу відстоювати свою ідентичність. Прикладами груп, де за певних умов можливий дуже високий рівень розвитку групової ідентичності, можуть бути сімейна система, терапевтична група (діада), тренінгова група, творчий науковий колектив, професійний колектив (команда), навчальний колектив, спортивна команда, військовий підрозділ тощо.

Можливий різний перебіг внутрішньогрупової динаміки. Взаємодіючи з іншими груповими суб'єктами, групи можуть поділяти їхні цінності, утворюючи нову, спільну для них ідентичність. При цьому ідентичності нижчого порядку можуть зберігатися, відтак відбувається *інтеграція групової ідентичності*. Спільна ідентичність може не утворюватись, тоді групові суб'єкти не стають єдиною групою, і динаміка набуває характеру *диференціації ідентичності*, коли в групі виникають мікрогрупи з власною ідентичністю, які взаємодіють між собою.

Взаємодія ідентичностей різних рівнів (особистісної, мікрогрупової, загальногрупової) приводить до зміни соціометричної структури групи, що супроводжується процесами групової динаміки. І навпаки, зміна конфігурації структури групи зумовлює сплеск групової динаміки, який згодом завершується утворенням нової структури групової ідентичності. Залежно від конфігурації ідентичностей група буде стійкою, згуртованою або, навпаки, нестабільною. Групові суб'єкти різного рівня будуть співпрацювати або конфліктувати, відповідно група буде ефективно функціонувати або розпадатися. Якщо ідентичність мікрогруп переважає загальногрупову, то відцентрові

впливи можуть спричиняти сильні динамічні процеси між цими мікро-групами і таким чином руйнувати загальногрупову ідентичність [11].

Важливою складовою теорії є дослідження *когнітивних та емоційних компонентів* групової ідентичності в малих групах, де ідентичність розглядають як динамічну систему, що розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру. Запропонована модель ідентичності відображає співвідношення між співзалежними складовими ідентичності особистості та містить шкали з дуально-діалектичними компонентами, в центрі яких – актуальна Я-концепція. Модель є динамічною і демонструє трансформацію ідентичності в часі, зумовлену сукупністю змін у значеннях співзалежних складових. Групова ідентичність постає як сукупність свідомих і несвідомих складових “групового психологічного поля” [12].

У межах теорії розроблено низку концепцій та концептуальних моделей, які дали змогу емпірично перевірити вихідні теоретичні положення. Так, у дослідженні *довіри* в контексті динамічних процесів групи здійснено концептуалізацію поняття “довіра”, яке є онтогенетичним утворенням і проявляється в міжособових та групових стосунках, зумовлюючи особливості ідентифікаційних процесів у групі. Співвідношення групових “довіри” і “недовіри” є динамічним, їхню зміну зумовлюють як індивідуальні настановлення (очікування), отримані в ході соціалізації, так і особливості ідентифікаційних процесів усередині групи, що відображають своєрідну культуру її життя [13].

Концептуальна модель *лояльності* як чинника становлення групової ідентичності членів малої групи визначає психологічний зміст лояльності як фактора розвитку та функціонування малих груп. Становлення лояльності в групоутворенні залежить від правил і норм, які можуть бути інституційними, еволюційними або договірними. Лояльність має різний рівень і розрізняється якісно, а також залежить від процесу сприймання та з часом може змінюватись. У групових процесах вона пов’язана з проявами конформності, поступливості, негативізму, а також залежить від статусності учасника групи [14].

Серед наукових понять, використаних для побудови теорії, слід назвати *рольову ідентичність*, дослідження якої дало змогу визначити концептуальні положення розуміння рольової ідентичності особи в малій групі. Дистанція між уявленнями про ролі свого Я і ролі інших членів групи, відмінності у сприйманні людиною власної ролі і сприйманні її ролі оточенням є психологічними вимірами процесу становлення рольової ідентичності. Рольова ідентичність учнів, креативність яких визначається різними критеріями: суб’єктивним (соціометричне опитування) та об’єктивним (досягнення за тестом

креативності) – має певні особливості, що визначають стратегії психологічної роботи з рольовою ідентичністю учнів у контексті розвитку їхнього творчого потенціалу [15].

Ще одним важливим поняттям є *гендерна ідентичність*, дослідження якої в освітньому середовищі показало, що групова ідентичність сприяє формуванню типової гендерної поведінки особистості в групі та окреслює діапазон її виявів. У розробленій моделі групової взаємодії в гендерному контексті виділено такі компоненти, як гендерна ідентичність, гендерні норми та гендерні стереотипи. Детермінантами такої взаємодії у групі є: відчуття належності до групи, згуртованість групи, лояльність членів групи, довіра в групі, групова динаміка та рольовий контекст взаємодії між членами групи, а механізмами – ототожнення, відтворення, наслідування, відторгнення, нормування, стереотипізація, ідентифікація та індивідуалізація [16].

Розвиток гендерної ідентичності лідера малої групи було досліджено в контексті впливу безпосереднього соціального оточення на гендерно-рольову та професійну ідентичності. Мала група, як самокерований колектив, визнає за формального лідера особистість андрогінної гендерної ідентичності та стає групою лідерів, здатних до взаємопідтримки одне одного і креативного просування до визначеного результату. Лідерські позиції кожного з членів команди особливо виразно виявляються в ситуації використання мультидисциплінарних команд (організаційний контекст), а також у життєдіяльності мультирольових команд (сімейно-родовий контекст) [17].

Висновки. На основі узагальнення результатів соціально-психологічних досліджень розроблено оригінальну соціально-психологічну теорію групової ідентичності в малих групах освітніх і соціальних середовищ, що розглядається в концептуально-феноменологічному полі групової свідомості та групового несвідомого. Основна ідея теорії полягає в тому, що мала група є суб'єктом соціально-психологічних процесів і має власну ідентичність, а її функціонування відбувається з урахуванням емоційних та когнітивних складових, рольової і гендерної ідентичностей, проявів групової довіри та групової лояльності.

У межах теорії доведено, що процеси групової динаміки спричиняють формування нової структури групової ідентичності; підвищення конфліктності міжгрупової взаємодії приводить до підвищення рівня внутрішньогрупової ідентичності; психологічна дистанція між уявленнями особи про ролі свого Я в групі та ролі інших членів групи є специфічною для груп із різним соціально-психологічним статусом. Виявлено аналогію конфігурації групових ідентичностей соціальних суб'єктів (об'єктів) різного рівня – від індивіда до людства. По мірі розвитку малої групи зростає значущість

емоційного компонента групової ідентичності, при цьому емоційний компонент є базовим, а когнітивний відіграє завершальну роль у структурі самоідентифікації. Емпірично доведено, що афективний та конативний компоненти індивідуальної довіри у групах з високою інтенсивністю взаємодії залежать від активізації процесів формування групової ідентичності. Встановлено, що стать тренера/викладача впливає на вияви гендерної ідентичності в гомогенних групах, а групова ідентичність сприяє формуванню типової гендерної поведінки особистості в групі. Статеворольова ідентичність серед сучасної молоді має андрогінний характер, але рольові поведінкові очікування від протилежної статі залишаються традиційними (чоловічими/жіночими), що породжує внутрішньоособистісний конфлікт та перенапруження в поведінково-рольових проявах.

Література

1. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 368 с.
2. *Шефер Б.* Социальная идентичность и групповое сознание / Б. Шефер, Б. Шредер // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14, № 1. – С. 15–29.
3. *Foulkes S. H.* Gruppenanalytische Psychotherapie / S. H. Foulkes. – München : Kindler, 1974.
4. *Nichol B.* The Group Unconscious [Електронний ресурс] / B. Nichol; Business Coach Institute. – 2001. – Режим доступу : http://www.businesscoachinstitute.com/library/group_unconscious.shtml
5. *Singh A.* The Group Unconscious: A Synthesis Paper [Електронний ресурс] / A. Singh. – 2005. – Режим доступу : <http://www.johnniemoore.com/blog/archives/synthesis.pdf>
6. *Wells L. Jr.* Feedback, the Group Unconscious, and the Unstated Effects of Experimental Methods / L. Jr. Wells // The Journal of Applied Behavioral Science. – 1992. – Vol. 28. – № 1. – P. 46–53.
7. *Ясвин В. А.* Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.
8. *Берн Э.* Транзакционный анализ и психотерапия / пер. с англ. : Э. Берн. – СПб. : Братство, 1992. – 224 с.
9. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення : [монографія] / [П. П. Горностай, О. А. Ліщинська, Л. Г. Чорна та ін.] ; за наук. ред. П. П. Горностая. – К. : Міленіум, 2014. – 252 с.
10. Процеси ідентифікації особистості в малій групі: досвід теоретичного та емпіричного дослідження : практич. посіб. / за наук. ред. П. П. Горностая. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 106 с.
11. *Горностай П. П.* Концепція групової ідентичності в малих групах / П. П. Горностай // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2013. – Вип. 32 (35). – С. 81–93.

12. Грибенко І. В. Свідомі і несвідомі компоненти ідентичності / І. В. Грибенко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 29 (32). – С. 177–184.
13. Циганенко Г. В. Довіра в контексті групових процесів : посібник / Г. В. Циганенко (у друці).
14. Скрипник О. В. Лояльність студентів до навчальної групи: психологічні аспекти / О. В. Скрипник // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2013. – Вип. 32 (35). – С. 93–101.
15. Чорна Л. Г. Рольова ідентичність старшокласників : посібник / Л. Г. Чорна. – К. : Міленіум, 2014. – 128 с.
16. Плетка О. Т. Гендерні аспекти групової ідентичності: особливості та тенденції у терапевтичних та навчальних групах / О. Т. Плетка // Простір арт-терапії : зб. наук. статей. – К. : Золоті ворота, 2012. – Вип. 2 (12). – С. 55–64.
17. Покладова В. Метод командного коучингу в контексті формування самокерованої студентської групи / Вікторія Покладова // Психологічні перспективи. Спец. випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. – Т. 1. Особистість і мала група. – К., 2012. – С. 246–251.

Reference

1. Brushlinskiy, A. V. and Volovikova, M. I. (Eds.) (2002). *Psichologiya individualnogo i gruppovogo sub'ekta* [Psychology of Individual and Group Subject]. Moscow: PER SE (rus).
2. Shefer, B. and Shreder, B. (1993). Sotsialnaya identichnost i gruppovoe soznanie [Social identity and the group consciousness]. *Psihologicheskii zhurnal* [Psychological Journal], vol. 14, no 1, pp. 15–29 (rus).
3. Foulkes, S. H. (1974). *Gruppenanalytische Psychotherapie*. München: Kindler.
4. Nichol, B. (2001). The Group Unconscious. Business Coach Institute, http://www.businesscoachinstitute.com/library/group_unconscious.shtml
5. Singh, A. (2005). The Group Unconscious: A Synthesis Paper, <http://www.johnniemoore.com/blog/archives/synthesis.pdf>
6. Wells, L. Jr. (1992). Feedback, the Group Unconscious, and the Unstated Effects of Experimental Methods. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 28(1), 46–53.
7. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatel'naya sreda: ot modelirovaniya k proektirovaniyu* [Educational environment: from modeling to designing]. Moscow: Smysl (rus.).
8. Bern, E. (1992). *Transaktsionnyj analiz i psihoterapiya* [Transactional analysis and psychotherapy]. St. Petersburg: Bratstvo (rus).
9. Gornostai, P. P., Lishchyn'ska, O. A., Chorna, L. G. et al. (2014). *Psyhologhiia hrupovoi identychnosti: zakonmirnosti stanovlennia* [Psychology of group identity: patterns of establishment]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
10. Gornostai, P. P. (Ed.) (2013). *Protsesy identyfikatsii osobystosti v malii hrupi: dosvid teoretychnoho ta empirychnoho doslidzhennia* [Identification processes in small groups: the experience of theoretical and empirical research]. Kirovohrad: Imex-Ltd. Publ. (ukr).

11. Gornostai, P. P. (2013). Kontsepsiia hrupovoi identychnosti v malykh hrupakh [The concept of group identity in small groups]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies of Social and Political Psychology], 32(35), 81–93 (ukr).
12. Hrybenko, I. V. (2012). Svidomi i nesvidomi komponenty identychnosti [Conscious and unconscious components of identity]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies of Social and Political Psychology], 29(32), 177–184 (ukr).
13. Tsyhanenko, H. V. *Dovira v konteksti hrupovykh protsesiv* [Confidence in the context of group processes] (in press) (ukr).
14. Skrypnyk, O. V. (2013). Loyalist studentiv do navchalnoi hrupy: psykholohichni aspekty [Loyalty students in learning groups: psychological aspects]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies of Social and Political Psychology], 32(35), 93–101 (ukr).
15. Chorna, L. G. (2014). *Roliiva identychnist starshoklasnykiv* [Role identity of senior pupils]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
16. Pletka, O. T. (2012). Henderni aspekty hrupovoi identychnosti: osoblyvosti ta tendentsii u terapevtychnykh ta navchalnykh hrupakh [Gender aspects of group identity: features and trends in therapeutic and educational groups]. *Prostir art-terapii* [Space of Art Therapy], 2(12), 55–64 (ukr).
17. Pokladova, V. (2012). Metod komandnoho kouchynhu v konteksti formuvannia samokerovanoi studentskoi hrupy [Command coaching method in the context of a self-governing student group]. *Psykholohichni perspektyvy. Spetsialnyi vy-pusk: Aktualni problemy psykholohii malykh, serednykh ta velykykh hrup. T. 1. Osobystist i mala hrupa* [Psychological perspectives. Special Issue: Current problems of psychology of small, medium and large groups. Vol. 1. Personality and small group], pp. 246–251 (ukr).

Горностай П. П. Групповая идентичность в малых группах образовательной среды

Исследуются закономерности групповой идентичности относительно малых групп образовательной среды. Ставится задача определить специфику идентичности малых групп через специфику отношений и групповой структуры в малой группе. Малая группа трактуется не только как социальный объект, но и как субъект социального взаимодействия и носитель “идентичности группы”. Групповая динамика рассматривается как динамическое выражение изменений структуры групповой идентичности; анализируется связь между групповой идентичностью, групповой динамикой и социометрической структурой группы. Освещаются закономерности и модели, вошедшие в теорию групповой идентичности в малых группах, в частности модель когнитивных и эмоциональных компонентов групповой идентичности в малых группах, где идентичность представляет собой динамическую систему; модели доверия и лояльности к группе, выступающие как факторы успешного развития группы; модели ролевой идентичности и гендерной идентичности, исследующие частные формы групповой идентичности в малых группах. Групповая идентичность характеризуется в контексте понятия группового бессознательного.

Ключевые слова: малая группа, групповая идентичность, идентичность группы, групповая динамика, социометрическая структура группы, ролевая идентичность, гендерная идентичность, доверие в группе, лояльность к группе.

Gornostay P. P. Group identity in small groups of educational environment

The principles of group identity concerning small groups of educational environment are investigated in the article. The task to define specificity of small groups identity through specificity of relationship and group structure in small group is formulated. The small group is interpreted not only as social object, but also as the subject of social interaction and the carrier of “group identity”. Group dynamics is considered as a dynamic expression of group’s changes identity structure. The relation between group identity, group dynamics and sociometric group structure is analyzed. Patterns and models included to the theory of group identity in small groups are revealed. They are: cognitive and emotional components of group identity in small groups, where identity is considered as a dynamic system. Models of confidence and loyalty to the group become factors of successful development of the group. Models of role identity and gender identity explore partial forms of group identity in small groups. Group identity is considered in a context of concept group unconscious.

Key words: small group, group identity, identity of group, group dynamics, sociometric structure of group, role identity, gender identity, confidence in the group, loyalty to the group.

© Горноста́й П. П.

В. В. Горбунова

ЦІНІСНО-РОЛЬОВИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ КОМАНДОТВОРЕННЯ

Представлено основні положення авторського ціннісно-рольового підходу в теорії та практиці командотворення, а також презентовано окремі технології формування та розвитку команд. У концептуальних засадах підходу обстоюється ціннісна регуляція міжсуб’єктних, рольових за своєю природою взаємин у командах, а також роль кожного з учасників командної взаємодії як її співтворця. Визначено основні засоби такого творення – унікальні і неповторні у своїй генезі життєві цінності та рольовий репертуар, за допомогою якого людина презентує іншим ціннісний зміст своєї свідомості. Представлено отримані в результаті низки досліджень дані щодо специфічності ціннісної свідомості осіб, які надають перевагу командній та індивідуальній праці; побудовано типологію імпліцитних теорій командної інтеракції особистості; проаналізовано цінності спільної діяльності та стратегії їх реалізації особами, успішними в командній діяльності; показано зв’язок успішності особистості в